

Др Радомир Ј. Поповић
Историјски институт
Београд

ЈЕДНА ПОЛИТИЧКО-КЊИЖЕВНА ПОЛЕМИКА ПРЕЧАНА И УСТАВОБРАНИТЕЉА ИЗ 1841. И 1842. ГОДИНЕ¹

Сажетак: У Пешти 1841. на основу вести у *Сербским народним новинама* штампана је анонимна књига *Критически испословано осветлење најновији прикљученија Србије с јуридическо-публичне стране* у којој се афирмативно писало о политици кнеза Михаила. Утук на ту књигу је *Фактически придатак к критически испослованоме осветлењу најновији прикљученија Србије с јуридическо-публичне стране*, штампан у Београду 1842. Аутори прве књиге су Павле Арс. Поповић и вероватно Јован Станковић, док су писци друге књиге Аврам Петронијевић и Лаза Зубан. У овом раду су приказани и анализирани супротстављени политички ставови изнети у тим двама књигама.

Кључне речи: полемика, Пешта, 1841, Београд, 1842, уставобранитељи, Павле Арс. Поповић, Лаза Зубан, Аврам Петронијевић.

Стојан Новаковић у свом знаменитом делу *Српска библиографија*, поред библиографског описа једне књиге штампане у Новом Саду 1843. године, записао је: „Припада у сувремену тенденциозну политичну књижевност, којој бијаху повод познати преврати у Србији.“² У повести Србије време од 1839. до 1844. године бременито је политичким сукобима између Обреновића и уставобранитеља, када су се на кнежевском престолу сменила четири вла-

1 Рад је резултат рада на пројекту *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске модерне* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Евиденциони број пројекта 177031.

2 *Српска библиографија за новију књижевност 1741–1867*, саставио Стојан Новаковић, Гласник СУД, Београд 1869, 251.

дара (кнежеви Милош, Милан и Михаило Обреновић и кнез Александар Карађорђевић), једно Намесништво (1839/40) и две династије, а биле су изведене три велике буне: Јованова (1839), Вучићева (1842) и Катанска (1844). Истовремено, у новинама и књижевним делима тог доба вођен је рат перима присталица династије Обреновић и уставобранитеља који је подстицајно деловао на укупну српску књижевну продукцију.³ На то указује закључак Јована Скерлића који је, анализирајући Новаковићеву библиографију, приметио да је српска књижевност од 1840. до 1848. године напредовала из године у годину: на српском језику 1840. године штампано је 45 књига и листова, 1843 – 56, 1845 – 75, а 1847. тај број нарастао је на 77.⁴ Значајан утицај на став јавног мњења са обе стране Саве и Дунава имали су чланци објављивани у јединим српским политичким новинама тог доба – *Србским новинама* које су штампане у Београду и *Србским народним новинама* које су излазиле у Пешти. На страни уставобранитеља биле су пештанске *Србске народне новине*, које је од 1838. до 1848. године уређивао и издавао Теодор Павловић.⁵

Тема овог чланка су две анонимне и полемичке књиге необично дугих наслова: *Критически испословано осветлење најновији прикљученија Србије с јуридическо-публичне стране*, штампана на основу писања *Србских народних новина*, док је утук на ту књигу *Фактически придатак к критически испослованоме осветлењу најновији прикљученија Србије с јуридическо-публичне стране*, штампан у Београду 1842. године.⁶ У обе књиге, разуме се, с различитих

3 Преглед династичке поезије за време владавине Обреновића и Александра Карађорђевића у: Јаша Продановић, *Историја политички странака и струја у Србији*, књига 1, Београд 1947, 128–137, 211–229.

4 После револуције 1848/9. године у српској књижевности и издаваштву настао је застој који је потрајао до почетка шездесетих година XIX века (Јован Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848–1871*, Београд 1925, 47).

5 Петар В. Крестић, *Пречани и Шумадинци: Теодор Павловић и „Србске народне новине“ о Кнежевини Србији (1838–1848)*, Београд – Нови Сад 1996. Штампа у Србији, али и она преко Саве и Дунава, после династичког преврата 1842. године када је уместо прогнаног кнеза Михаила на престо доведен Александар Карађорђевић, ставила се у службу новог режима. Поред званичних *Србских новина* и књижевног подлиска *Подунавке* (1843–1848), у Србији је штампан *Србски улак* и илирски лист *Бранислав*. Политичке прилике у Србији имале су одјека у немачким новинама. О томе вид.: Миљан Мојашевић, *Јужнословенске теме у Котином листу „Allgemeine Zeitung“ по дописима Вилхелма Хопеа (1831–1844) везе немачке Вукове и Вукова доба*, Београд 2001.

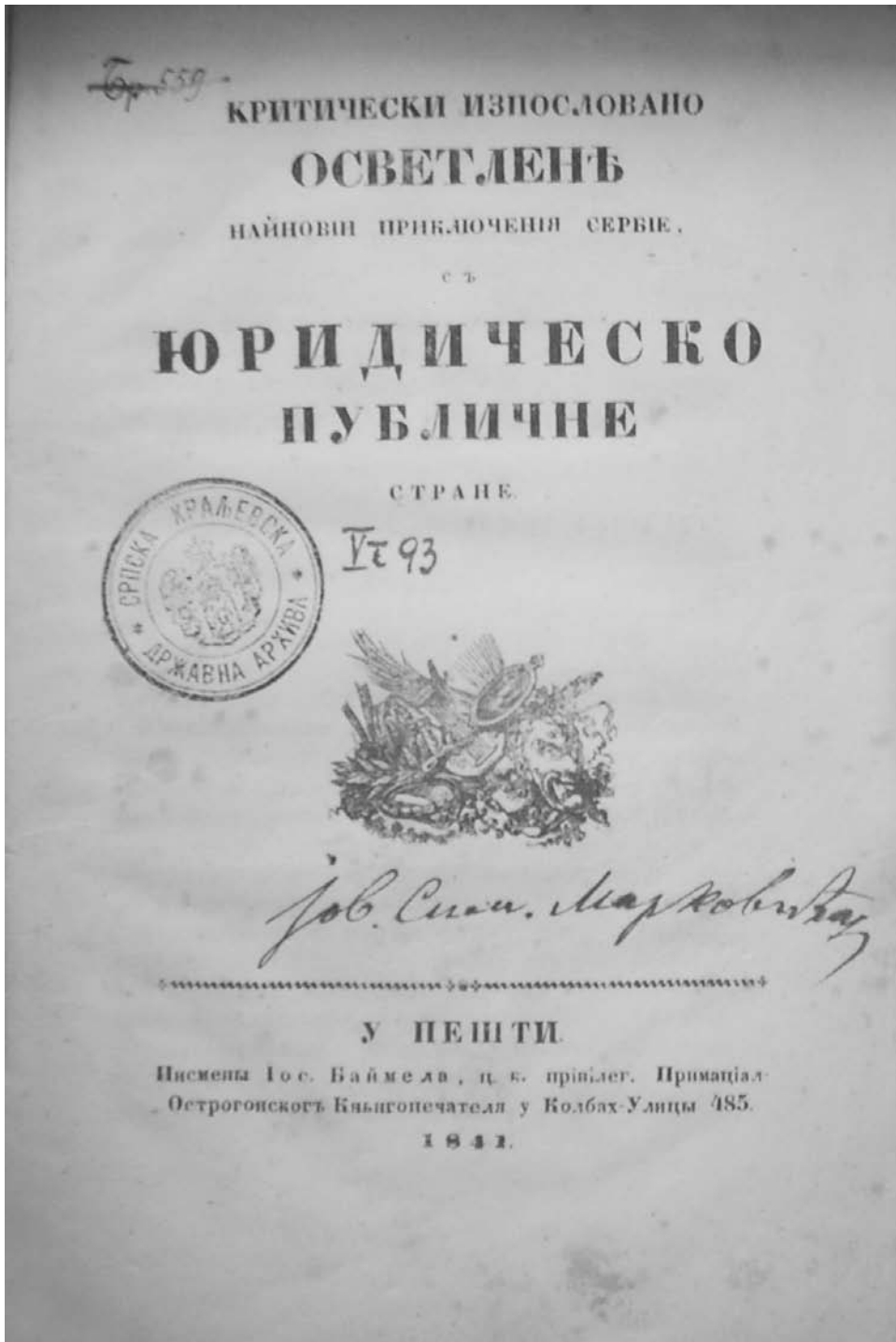
6 *Критически испословано осветлење најновији прикљученија Србије с јуридическо публичне стране*, у Пешти писмени Јос. Баймела, ц. к. привилег. Примаџал-Острогонскогъ Књигопечателја у Колбах-Улицы 485, 1841, стр. 48, 21 ст; *Фактическій придатакъ къ критически испослованоме осветленю најновији прикљученија Србије с јуридическо-публичне стране*, у Београду, Печатано у Типографіи Княжества Србскогъ, 1842, стр. 86, 21 ст. Руски историчар Нил Попов пише да књига *Критически испословано осветлење* „није писана у корист уставобранитеља“; није му познато дело *Фактически придатак*, али наводи да су уставобранитељи „издали жестоку брошуру на немачком језику не само у своју заштиту него и за напад на своје противнике под насловом: *Gedrangte Uebersicht der Ereignisse in Serbien von 1836 bis 1844, von einem Anegenzeugen*, Leipzig 1845 (Нил Попов, *Србија и Русија од Кочине Крајине до св. Андрејске скупштине*, II, Београд 1870, 373).

позиција, расправља се о политичким догађајима у Србији од абдикације кнеза Милоша у јуну 1839. године до прогонства уставобранитеља из Србије у јесен 1840. године. Стога ћемо, ради потпунијег разумевања садржаја тих књига, у најкраћим цртама изложити најважније политичке догађаје у Србији у поменуто време. Проглашење Устава из 1838. године, уместо смиривања политичких страсти које су пратиле његов настанак, знатно је допринело усложњавању политичких прилика у Србији. Апсолутна владавина кнеза Милоша је укинута, док је моћан политички чинилац у законодавној и извршној власти постао Савет у који су ушли кнежеви политички противници. Јованова буна која је избила крајем маја 1839. године представљала је последњи покушај кнеза Милоша да се обрачуна са опозицијом. Међутим, буну је на основу овлашћења која је добио од Савета угушио Тома Вучић Перишић. Под притиском опозиције кнез Милош је 13. јуна 1839. године абдицирао у корист сина Милана. Опхрван туберкулозом, Милан Обреновић се није дуго задржао на престолу – на њему је био од 13. јуна до 8. јула 1839. године.⁷ Опозиција је користећи његово лоше здравствено стање, мимо Устава и аката на којима се темељила аутономија Србије, установила Намесништво 14. јуна 1839. године које су чинили Аврам Петронијевић, кнежев представник и министар иностраних дела, Јеврем Обреновић, председник Савета, и Тома Вучић Перишић, члан Савета и заповедник народне војске која је угушила Јованову буну. Намесници Петронијевић и Вучић као противници династије Обреновић својим деловањем допринели су да Порта Михаила сматра за изабраног, а не наследног владара Србије.⁸ Отуда једна од кључних тема у горенаведеним полемичким књигама: тичу се наследства српског престола и делокруга власти владара и Намесништва. Кнез Михаило посетио је Цариград и пошто је примљен у аудијенцију код султана, преузео је власт 16. марта 1840. године. Будући млад, Порта је мимо његове сагласности поставила Аврама Петронијевића и Тому Вучића за саветнике. Установа кнежевих саветника није била предвиђена Уставом. Иако се на почетку владавине формално сагласио са њиховим постављењем, кнез Михаило је с разлогом сматрао да му ограничавају владарску власт.⁹ У овој књижевној полемици то је било друго крупно питање око кога су се ломила копља. Уследила је реакција обреновићеваца који су искористили ступање на престо кнеза Михаила да поведу кампању против уставобранитеља. Током априла 1840. године у Ваљевском, Смедеревском и Београдском округу обреновићевци су изазвали покрете у народу захтевајући да се Петронијевић и Вучић удаље са саветничких положаја. Вучић и Петронијевић су, под изговором да им је угрожен живот, поднели оставке 1. маја 1840. године и убрзо после тога су се склонили под турску заштиту у београдску тврђаву. Политичка криза у Србији у лето 1840.

7 Сви датуми у тексту су по грегоријанском календару, изузев датума српске периодике XIX века у напоменама.

8 Радош Љушић, *Прво намесништво (1839–1840)*, Београд 1995, 39–40.

9 *Исто*, 153–156.

године постала је предмет интересовања турске и руске дипломатије. Порта је ради превазилажења унутрашњих напетости у Србији, уз сагласност руске дипломатије, упутила специјалног комесара Муса-ефендију. Његова настојања да помири супротстављене стране нису уродила плодом – истини за вољу, Порти и није било у интересу да примири стање у Србији – па је 16. октобра 1840. године тридесет шест уставобранитеља са комесаром Муса-ефендијом кренуло у политичку емиграцију у Турску. То би укратко био преглед најзначајнијих политичких догађаја у Србији од средине 1839. до јесени 1840. године.¹⁰

Горе је напоменуто да су *Критически испословано осветлење* и *Фактически придатак* анонимна дела. Анализа текста прве књиге наводи на закључак да је аутор имао изузетно правничко образовање и да је реч о прекосавском Србину. На почетку књиге пише: „Ја сам од прикљученија Србије не само физически, но и по занимању мом далеко удаљен, она моје вниманије утолико су само занимала уколико сам Србљин – но нити сам био у Србији, нити лица на позоришту садашњи прикљученија дејствујућа познајем, нити једној или другој страни припадљим.“¹¹ Анализа текста другог дела још мање указује на то ко би могао бити аутор који је анонимно на крају потписан као „другар мог другара“, а дело је написао у (фиктивном) „Кукову 1. августа 1841.“ Алекса Симић, истакнути уставобранитељски првак, председник владе и министар иностраних дела, у краткој аутобиографији коју је поднео Српском ученом друштву 10/22. фебруара 1872. године открива да су аутори *Критически испослованог осветлења* извесни Станковић и Паја Поповић, а аутори *Фактическог придатка* Лаза Зубан и Аврам Петронијевић. „Када су г[осподин] Станковић и г[осподин] Паја Поповић издали у Пешти Осветлење најновији прикљученија у Србији од 1840. и 1841. године, онда је Алекса Симић написао један одговор на то осветлење, али је и тај неиздат остао, зато што му је поч[ивши] г[осподин] Аврам Петронијевић писао из Цариграда да га не печата, јербо он с г[осподин] Лазом Зубаном пишу други, и тако тај се одговор код њега и данас у концепту налази.“¹²

Паја Поповић кога Симић наводи као аутора је Павле Арс. Поповић (1812–1849), новинар, публициста, правник и књижевни критичар, један од најобразованијих Срба свог доба. Рођен је у Башаиду 1812. године и потиче из

10 Алекса Ивић, *Борба кнеза Михаила и Томе Вучића Перишића*, у: *Из доба Карађорђа и сина му кнеза Александра*, Београд 1984, 81–98; Драгослав Страњакловић, *Влада уставобранитеља 1842–1853*, Београд 1932, 3–6; Ј. Продановић, *нав. дело*, 102–122; Р. Љушић, *нав. дело*; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић 1791–1852*, Београд 2012, 121–137.

11 *Критически испословано осветлење*, 2.

12 Архив САНУ у Београду, Историјска збирка 7380/45. Вук Караџић замолио је Симу Милутиновића Сарајлију у писму од 17/29. августа 1843. године да му пошаље „васкрсе устава и остало све, што је од лани писао и штампао, а тако исто и аманет на Делиграду и остало све од овога реда, а и приповијетке Атанасија Николића, Пошљедњу Голубицу и оно освјетљење“ (Вук Стефановић Караџић, *Преписка VII*, 1843–1847, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића XXVI, Београд 1993, 66).

угледне породице. Његова браћа Милутин, новинар и песник, и Александар, преводац Шекспирових дела, оставили су значајан траг у културној историји прекоставских Срба. Павле је завршио Правну академију у Нађ Вараду, данас Орадеа у Румунији, 1831/32. године. У Пешти је 1837. године положио адвокатски испит. Објављивао је текстове у *Летопису Матице српске*, *Сербским народним новинама* и *Сербском народном листу*.¹³ Када је у лето 1841. остало упражњено место уредника *Србских новина* у Београду, једини се јавио на конкурс и указом од 27. октобра 1841. године постављен је за уредника.¹⁴ Нажалост, нисмо успели да утврдимо име другог коаутора *Критически испослованог осветљења* Станковића.¹⁵

Аутори *Фактичког придатка* су истакнути уставобранитељски прваци Аврам Петронијевић и Лаза Зубан. Аврам Петронијевић (1791–1852) један је од најистакнутијих политичара Србије у XIX веку. Рођен је у Текији а школовао се у Оршави у Влашкој. У Србију је прешао 1817. и исте године је ступио у службу кнеза Милоша. Био је члан депутације која је послата у Цариград 1820, али је због грчког устанка 1821. био у заточеништву до 1826. Као зналац страних језика упућиван је у дипломатске мисије (Русија 1830, Цариград 1833, 1838). Имао је значајну улогу у формирању Устава 1838. којим је укинута апсолутизам кнеза Милоша. Био је члан Намесништва 1839/40. Са уставобранитељским првацима напустио је Србију у октобру 1840, а вратио се крајем 1841. Протеривањем кнеза Михаила 1842. постао је члан „Привременог правленија“ са Т. Вучићем Перишићем. У новембру 1842. изабран је за кнежевог представника и министра спољних послова, а са те дужности одступио је на захтев руске владе, па је од августа 1843. до августа 1844. године био у изгнанству у Турској. У

13 Псеудоним Павла Поповића је Милош Попић и под тим именом објавио је *Поглед један на ратовање у српској журналистици*, [Пешта, б. и., 1839] (<http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?ukaz=LDISP&id=1646006467976396&rec=3&sid=1&fmt=12>).

14 Милан П. Костић, *Стеријин пријатељ, Павле Арс. Поповић*, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 13–14, 1956, 245–252. Павле Поповић је уређивао *Новине читалишта београдског* 1847/48.

15 Највероватније је реч о Јовану Станковићу. У изворима се јавља неколико личности тог имена и презимена. Један Јован Станковић био је чиновник у Министарству правде Србије до 1842. године, а други секретар Кнежеве канцеларије (Љубодраг Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије 1839–1851*, Београд 1999, 33, 146). Личност истог имена и презимена, вероватно један од те двојице, био је секретар кнеза Милоша и повереник Обреновића са српске границе у време династичке кризе 1842/43. године. Сентандрејац Јаша Игњатовић у својим мемоарима помиње секретара Главног одбора у Српском народном покрету 1848/49. године, учитеља Јована Станковића, родом из Фаркаждина, код данашњег Зрењанина, где је рођен 1822. Претпостављамо да би он могао бити други коаутор *Критически испослованог осветљења* (Јаков Игњатовић, *Рапсодије из прошлог српског живота*, мемоари, Одабрана дела Јакова Игњатовића, књ. VIII, Нови Сад 1953, 102, 106, 122–124, 129, 137, 138, 147, 155, 157; *Енциклопедија Новог Сада*, књ. 26, Нови Сад 2005, 169–171).

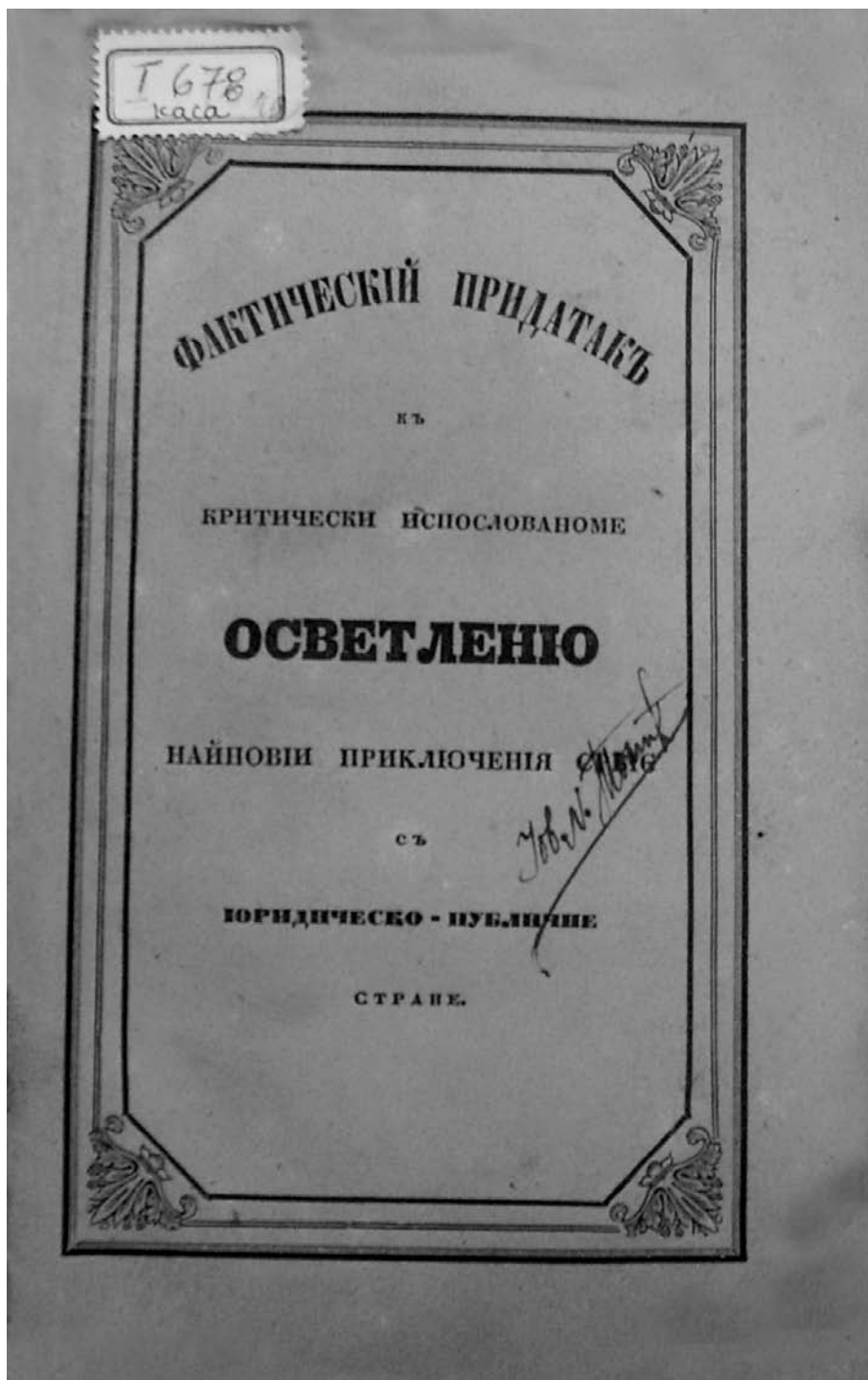
октобру 1844. враћен је на ранију дужност и обављао је до смрти у Цариграду 1852. године. Током заједничке службе Петронијевић, који је показивао знатно интересовање за књижевне, језикословне, теолошке и историографске теме, и Зубан су успоставили искрене пријатељске односе.¹⁶ Зубан је рођен у Меленцима око 1795. године. У Меленцима је завршио основну школу а Учитељску школу у Сомбору (1812–1814). У Србију је прешао 1829. године и у Шапцу је неко време био секретар владике Герасима Георгијевића, а онда писар код Јеврема Обреновића. Године 1830. ступио је у службу кнеза Милоша и радио је као секретар Народног суда (1834), секретар Попечитељства правосуђа (1835), секретар канцеларије Совјета (1835), секретар Великог суда (од 10. X 1837) и секретар Совјета (1838), затим члан Апелационог суда (1839). Члан Савета постао је 1842. а 1847. именован је за управитеља Главне контроле. Учествовао је у српском народном покрету 1848/49. године где је имао запажену улогу, а после слома мађарске револуције ступио је у службу патријарха Рајачића који га је послао у дипломатску мисију у Беч, где се задржао до марта 1850. године. На путу из Беча задржао се у Осиеку, где је и умро 27. јуна 1850. године. Зубан се скоро читавог живота бавио превођењем са латинског, француског и немачког језика а преводе је објављивао у часописима.¹⁷

Који су аргументи аутора *Критически испослованог осветљења*? На почетку дела, позивајући се на извештаје *Сербских народних новина*, најпре се оспорава термин уставобранитељ, како су у тим новинама називани Вучић и Петронијевић, и истиче се да је уставобранитељ „онај који немајући сам никакве сопствене користи, без да се сам чему нада, или чега се боји, не да да се Устав на другом наруши.“¹⁸ Уставобранитељи су, заправо, прекршили Устав и то: у вези са наследством кнежевског достојанства, праву кнеза Михаила да амнестира политичке затворенике, учешћу у противуставном постављењу Вучића и Петронијевића за кнежеве саветнике, и с тим у вези владар има право

16 Р. Ј. Поповић, *нав. дело*. Зубан је захваљујући Петронијевићевом утицају 1842. године постао члан Савета.

17 Најпотпунију Зубанову биографију написао је Станиша Војиновић: *Лазо Зубан*, Комуна (Кикинда), XXXVII, 2000, бр. 2063 (6. јули), 7; бр. 2064 (13. јули), 7; бр. 2065 (20. јули), 7; бр. 2066 (27. јули), 7; бр. 2067 (3. август), 7.

18 *Критически испословано осветљење*, 4. „Сваки властољубив, кад је за себе власт, достојанство, богаство тражио, уверавао је народ, да он само његово добро тражи, његова права против насиља брани – за њега живи и за њега дању и ноћу мисли; а кад власт ту није добио, онда је говорио, да се насилија чине, да се добри угњетавају, да је слобода у опасности, да су закони земаљски нарушени“ (*Исто*, 5).

да саветнике отпусти из службе. На крају, аутори аргументима покушавају да оправдавају народне протесте против уставобранитеља у пролеће 1840. године.

Наследно владарско достојанство један је од главних захтева Срба према Порти од краја XVIII века до 1830. године. Кнез Милош је закулисном политиком коју је поткрепио огромном сумом новца и бератом из 1830. године стекао право наследног кнежевског достојанства. Тако је Србија постала једина хришћанска област која је признајући сувереност Османског царства имала монарха с наследним правом, што је, без сумње, оснажило српску аутономију.¹⁹ Аутори у *Критически испослованом осветљењу* критикују став уставобранитеља и писање пештанских новина по којем је кнез Михаило, после братовљеве смрти, „изабран“ за кнеза, и истичу да му то право „јуридично“ припада. Иако у берату изричито пише да „има прећи владеније од Отца на сина“, аутори сматрају да је то само „стил куријални“ заступљен у свим дипломатским актима. „Сотим се изјасњава она реч *наследије* и ограничава се на потомство првог вазала, као да би рекла Порта: Владеније је у твојој фамилији наследствено, тј. у твом потомству, но не код твоји са стране сродника, тј. браће.“²⁰ Позивају се на праксу и феудално право у европским државама, по чему сви потомци првог вазала (*primum Acquisitorem Feudi*), у овом случају потомци кнеза Милоша, имају право на управљање феудом, па према томе и кнез Михаило. То што Порта (*Domini directi*) треба да потврди кнеза не значи да она има право да се меша у избор владара, већ је реч о инвеститури (*Belehnung*) која је формални чин и која не спречава наследника на управљање и пре инвеституре. Кнез Михаило је, према томе, законити наследник престола иако физички одсутан, па зар нису поучни примери као што су енглески краљ „Rihard Löwenhertz“ и мађарски краљ Сигмунд (Жигмунд) који су били дуго одсутни из својих краљевстава а који због тога нису изгубили престоле.²¹ Погрешно је зато мишљење, сматрају аутори, изнето у *Сербским народним новинама* бр. 46 из 1840. да у случају да кнез Милош не пусти Михаила да дође у Србију Срби имају право да бирају новог владара. Закључак разматрања о праву наследства престола кнеза Михаила више је него оштар. „Ако су дакле Вучић и пр[очи] намереније имали у случају да к[нез] Милош Михаила не пусти у Србију, другог ма ког књаза од Порте искати, – као што известија у С[ербским] н[ародним] новинама ч[исло] 32, 40 и 46 1840. находеће се врло вјеројатно творе – то су они издајице владатеља свога и смрти подложни...“²²

Циљ аутора *Фактичког придатка*, Петронијевића и Зубана, био је да ставове изнете у *Осветљењу* побију чињеницама (фактима). „Зато премда удаљени [подвукао Р. П.], добивши које из Књажеске канцеларије, као што се у

19 Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 1986, 8–13.

20 *Критически испословано осветљење*, 6.

21 „Ово је одношеније феудално, овако је било у феудима ломбардическим, у државним феудима царства Римско-Германскох јошт за најновији времена“ (*Исто*, 7).

22 *Исто*, 10.

Осветлењу види, које из други места, као што ће се овде видити, што је који добити могао, ласкамо себи, да ћемо моћи без свакога пристрастија прикљученија та по поњатијама права публични расмотрити...“²³ Међутим, на оптужбе да су оспоравали право кнеза Михаила на престо изнете у *Критическом осветлењу*, а познато је да су у време Намесништва намеравали да на престо доведу Александра Карађорђевића, одговорено је како је Вучић покушавао да Михаила задржи у земљи када је кнез Милош абдицирао, али да се томе супротставио Јеврем Обреновић. Навели су још да је Порта „протолковала“ берат и утврдила да је Михаило изабрани владар те да је „Порта надлежни и закони господар Земље“, и да се она није осврнула на представку Намесништва у којој се тражило признање Михаила за наследног владара.²⁴ Кад је Михаило већ изабрани владар и пошто се прочуло да свргнути кнез Милош не намерава да га пусти у Србију, онда је легитимно то што се настојало да се на престо доведе Александар Карађорђевић, „из признателности према Карађорђевим заслугама“, и да се једино због тога што је у питању био вождов син тражило мишљење турске и руске владе, а да је био неки други кандидат, ни то се не би захтевало.²⁵

Намесници Вучић и Петронијевић, према мишљењу Поповића и Станковића, оспорили су владарски ауторитет кнеза Михаила јер нису обзнанили уредбу из октобра 1839. године о Михаиловом ступању на престо у којој је наглашено да Намесништво од тада управља у кнежево име и уредбу о амнестирању политичких затвореника. На то је Намесништво одговорило да оно сходно султановом ферману отправља власт у кнежево име док се кнез не упозна са законима

23 *Фактически придатак*, 1–2. Петронијевић и Зубан у књизи су приложили преписе следећих докумената: 1) *Протестација књажески совјетника Аврама Петронијевића и Томе Вучића Перишића у почетку побуне књазу дата 19. априла 1840*; 2) *Књажески совјетника Аврама Петронијевића и Томе Вучића Перишића; попечитеља правосудија и просветитенија Стефана Стефановића; членова Совјета Књажества Србије Лазара Теодоровића, Мате Ненадовића... и начелника гарнизонског војинства Илије Х. Милутиновића тужба да је и какова је буна у Србији, дата честитоме Решид-паши, министру Инострани дела блистатељне и превисоке Порте, у београдском граду 11. маја 1840*; 3) *Одречење членова Апелационог суда Јефрема Ненадовића, Јована Вељковића и Лазе Зубана у Крагујевцу, међу бунтовнике пресељења, Београд 27. маја 1840*; 4) *Пуномоћје представнику књажескоме и попечитељу инострани дела кавалеру Авраму Петронијевићу, председатељу Совјета књажеског србског генерал-мајору и кавалеру, господару Јефрему Обреновићу и члену Совјета, полковнику господару Томи Вучићу Перишићу 2. јуна 1840 [треба 1839 – прим. Р. П.]*; 5) *Михаил М. Обреновић – светлоте и честитоме садрзаму превисоке и блистателне Порте Хузреф-паши у Цариграду 15. сефера 1256 (6. априла 1840)*; 6) *Начелничеству Окружја београдског – начелника Среза туријско-колубарског Богдана Радосављевића рапорт, Чибутковица 19. априла 1840*; 7) *Објављеније житељима вароши Београда, Топчидер 4. август 1840*; 8) *Честитоме Муса Сафети-ефендији, комисару Високе отоманске нам владелствујуће Порте покорејше изјасненије [није наведен датум]*.

24 *Фактически придатак*, 4, 29–30.

25 *Исто*, 30–31.

и не положи заклетву, а што се тиче друге уредбе, Намесништво се изјаснило за ограничавање права владара у амнестирању затвореника. Аргументација којом се образлаже првенство кнеза Михаила у односу на Намесништво поново се заснивала на средњовековном праву. „Порта је њи за време отсуствија књаза Михаила намесницима поставила, не то је она чинила као господар феудални, који је закони тотор малолетног вазала, не само по праву, но и по дужности својој. А како год што тотор ништа у своје име, но у име свог пупила ради, тако је Порта не у своје, но у одсуствујућег књаза Михаила име намеснике наименовала.“²⁶ Такође, кнез има уставно право на давање амнестије, па Намесништво нема никаквог права да ограничава то владарско право, јер оно није законодавно тело, а и да јесте, то право није могло ускрати кнезу јер задире у уставно уређење земље и, коначно, Намесништво само влада у кнежево име. Аутори *Критически испослованог осветлења* разумеју да су Вучић и Петронијевић с nelaгодом примили кнежев захтев за амнестију политичких затвореника, учесника Јованове буне, „но они су [намесници] сотим противстали праву конституционалном књаза свога, дакле Устав нарушили, и по пункту 17. Устава достојинство своје изгубили су, које опет сведоче да они ни најмање уставобранитељи нису.“²⁷ Петронијевић и Зубан у свом делу, међутим, као противаргумент истичу да захтев за амнестију није прихваћен, јер је то требало решити у споразуму са Саветом и тек пошто кнез Михаило дође у земљу. Уосталом, веле они, чим је дошао у Србију, кнез је ослободио политичке кривце умешане у Јованову буну, дакле све оне „који су од књаза Милоша из Влашке шиљани да народ побуне против правленија, пак похватани и у апс стављени, и они који су о самом доласку његовом овде, по наговору мајке и стричева његови псовали митрополита и совјетнике и који су наговарали скупштинаре против најотменији совјетника.“²⁸ У прилог ограничења владарског права на давање амнестије наведен је пример из 1834. године када је кнез Милош због тешког здравственог стања кнежевића Милана ослободио већину криминалаца.²⁹ Погрешна тврдња писања *Осветленија* да је Порта Намесништво поставила у време одсуства кнеза Михаила побијена је документом – одлуком Савета од 2. јуна 1839. године којом је установљено Намесништво.³⁰

У политичкој борби против обреновићеваца уставобранитељи су од средине 1839. године отворено сарађивали са Турцима. Уставобранитељски првак Аврам Петронијевић имао је добре везе са Портиним великодостојницима и постоје индиције да је у јесен 1839. године са Алексом Симићем намеравао да спро-

26 *Критически испослованог осветлење*, 11.

27 *Исто*, 14–15.

28 *Фактически придатак*, 10.

29 *Исто*, 33–34.

30 *Исто*, 35–36.

веде промену појединих уставних одредби које су се тицале делокруга власти владара, а очигледан резултат закулисних радњи уставобранитеља на Порти је именовање Петронијевића и Вучића за кнежеве саветнике.³¹ За ауторе *Критически испослованог осветлења* постављење кнежевих саветника је круцијални доказ противуставног деловања уставобранитеља. „Овде је Порта погрешила не само против Устава Србије, но и у политическом смотренију. [...] Ако је књаз Михаил пунолетан, којим правом дани су му совјетници такви који по званију свом били су прави тутори књажеви, само што ово име нису носили“.³² Истиче се чињеница да Уставом кабинетски саветници нису предвиђени, да власт по Уставу „происходи“ од кнеза „који је источник свију власти; која власт не происходит од њега, јест незаконита и поњатију монархистическог начала (Principium) противна.“³³ Порта је очигледно ограничила владарска права кнеза Михаила, који је у Цариграду „из учтивости“ прихватио постављење кабинетских саветника, које није морао да трпи када се вратио у земљу. Аутори се питају зашто су се Вучић и Петронијевић примили тих звања када су знали да је њихово постављење противуставно. „Ми, дакле, уставобранитељи, као што права наша уставна не допуштамо од књаза нарушити, тако исто не допуштамо ни права књажеска уставна чрез друго умалити.“³⁴ Кнез Михаило је зато имао „пуно право“ да Вучића и Петронијевића отпусти из звања кабинетских саветника и да оставке које су они поднели немају законску снагу. Штавише, Вучић и Петронијевић могу се сматрати узурпаторима, јер су уз уставна звања (члан Савета и кнежев представник и министар иностраних дела) придодали звања кабинетских саветника.³⁵ За Петронијевића и Зубана постављење кнежевих саветника није спорно, јер је то Порта учинила по свом уверењу имајући у виду младост и неискуство кнеза Михаила.³⁶ Кнез Михаило је рођен 4/16. септембра 1823. године и имао је седамнаест година када је ступио на престо. За ауторе *Фактичког придатка* то што је Порта Михаила „по свом произволенију прогласила“ за пунолетног не значи да га је „за пунолетна признала“, и према томе „имала је право и совјетнике, као помоћнике неискусноме одредити му, што је нашла да он тек као пунолетан владати може“. Истина је да у Уставу нема помена о саветницима, али ни одредбе о „пунолетију малолетног књаза“.³⁷ Зашто кнез ако није желео да има саветнике то одмах није рекао, зашто се сагласио

31 Р. Љушић, *Прво намесништво*, 144–146; Р. Ј. Поповић, *нав. дело*, 126–128.

32 *Критически испословано осветлење*, 15.

33 *Исто*, 16.

34 *Исто*, 19.

35 *Исто*, 23.

36 *Фактичког придатак*, 9.

37 „Опет један знак да се мој другар сећа само онога, што је њему по ђејфу, и да за погрешку држи само оно, што књазу Мијаили није по вољи...“ (*Фактичког придатак*, 37–38).

са њиховим постављењем и пред Народном скупштином и, најзад, зашто је чекао да преузме власт и да почне да ради против саветника. Петронијевић и Зубан су те ставове поткрепили писмом кнеза Михаила садрзаму Хузреф-Паши од 18. априла 1840. године у којем се Михаило захваљује Портином великодостојнику на именовању саветника.³⁸ Пет дана касније, на Велики четвртак, кнез је потпалио буну у народу тако што је кметовима који су му доносили „пешкеш“ протурио гласове против саветника, што се види из приложеног извештаја среског начелника Богдана Радосављевића који је из Чибутковице упутио начелнику Београдског округа 1. маја 1840. године.³⁹ Закључак је јасан: „Јесу ли Петронијевић и Вучић нарушили Устав што су се по одредби цара и на соизволеније књаза и позив већег дела народа примили званија, које Устав не забрањује, и које никада само по себи није могло бити на штету народа, ради кога је ползе Устав и дат, нека кажу праве у делу судије.“⁴⁰

Политичка збивања у Србији од јуна до августа 1840. године и тужба Народне скупштине против уставобранитеља подробно су описани у *Фактичком придатку* с јасном тенденцијом да се кривица пребаци на српског кнеза и владу. Наиме, Порта је средином јуна 1840. године издала ферман којим је српска влада обавештена о доласку комесара Муса Сафети-ефендије, члана Високог савета правосуђа који је требало да посредује у унутрашњим расправама у Србији.⁴¹ Кнез Михаило и Портин емисар договорно су одлучили да се политичка криза у Србији разреши на Народној скупштини. Скупштина је сазвана за август 1840. године у Београду и влада се постарала да буду изабрани посланици који подржавају кнеза и владу. Скупштинском заседању присуствовала је неколицина опозиционо настројених бивших чиновника, док је Петронијевићу, Вучићу и Стојану Симићу забрањено да се на њој појаве.⁴² Петронијевић и Зубан у својој књизи наводе да је „Бахусова тужба“ сачињена у Министарству унутрашњих дела, да исту тужбу није хтео да потпише члан Суда београдског Макса Ранковић, који је због тога добио батине наочиглед кнеза, да је у Савету написана још једна тужба против уставобранитеља коју није потписао члан

38 Исто, 41–43.

39 Исто, 45–46.

40 Исто, 46.

41 Архив Србије (даље: АС), Збирка Мите Петровића, 7985; АС, МУД-п, 1840, XI, 167.

42 Скупштина је заседала у порти топчидерске цркве. Скупштинари су 23. јула 1840. године оптужили Вучића, Петронијевића, Лазара Теодоровића, Илију Гарашанина, хаџи Милутина Гарашанина, Стојана Симића, Стефана Стефановића Тенку, Јована Вељковића, Јеврема Ненадовића, Матеју Ненадовића, Лазу Зубана, Стевана Петровића Книћанина, Симу Милутиновића Сарајлију, Јована Антића и Максима Ранковића за главне изазиваче немира и нестабилности у земљи (*Србске новине*, бр. 31, 3. август 1840; Н. Попов, *нав. дело*, 397–404 и Одговор на окривљујући акт 404–426; Ј. Продановић, *нав. дело*, 111–113.

Савета Паун Јанковић, због чега је пребегао под турску заштиту. На новом састанку кнеза Михаила и Муса-ефендије, одржаном у згради Ђумрука у Београду 15. августа 1840, договорено је да се оптужбе изнете на Скупштини судски испитају у кнежевом конаку. На дан суђења уставобранитељи су се окупили у Вучићевој кући „да и[x] не би морали ради суочења једног по једног на све стране тражити“. Суђење уставобранитељима заказано је за 16. август 1840. године, али је тог дана привремени министар унутрашњих дела Цветко Рајовић издао објаву житељима Београда позивајући грађане да заједно са полицијом „ватају“ Вучићеве присталице. Уставобранитељи су посумњали да су тиме изложени линчу, чули су да је кнегиња Љубица наводно окупила око шездесет својих присталица да их нападну у конаку, па су због тога прешли под турску заштиту, у тврђаву на Калемегдану.⁴³ Јасно је да су кнез Михаило и његова влада криви јер су се припремали за физички обрачун, због чега су уставобранитељи затражили заштиту од представника „високе отоманске, нам владељствујушће Порте“.⁴⁴

За ауторе *Критически испослованог осветљења* то што су Вучић и Петронијевић поднели оставке на Ђурђевдан 1840. године „докле се ствар од Дворова не иследи“ није засновано на праву, „јербо протестирати против оног, што је по праву учињено не значи ништа“.⁴⁵ Владар има право да сваког „политичног или криминалног злочинца“ отпусти, па да га потом преда суду. „Право ово владатељу по природном на здравом разуму основаном закону пристоји“.⁴⁶ Према томе, кнез је имао право да поступи са члановима Савета, дакле и са Вучићем и његовим приврженицима, када се уверио да ради против Устава. Што се тиче доказивања кривице саветника Порти, погрешно је уверење да је Порта „први надлежатељни (Competent) судија“. Поједине одредбе Устава (27, 28, 66), тврде аутори, сваког Србина без обзира на положај и евентуални преступ подвргавају земаљским судовима. „Дакле, надлежатељни судија членова Совјета у смотренију кривица њиови у првој инштанцији јест земаљски суд књажества Србије, од кога членови Совјета само право имају апелирати на Порту.“⁴⁷ Седамнаеста тачка Устава из 1838. године представљала је најспорнију одредбу тог устава.⁴⁸ Станковић и Поповић сматрају да је смисао наведене тач-

43 *Фактически придатак*, 56–65.

44 *Исто*, 70.

45 *Критически испословано осветљење*, 24.

46 *Исто*, 25.

47 *Исто*, 27.

48 Она гласи: „Они 17 членова Совјета неће моћи бити збачени без узрока, докле не би било доказано код моје високе Порте, да су се они учинили повини због каквог преступленија, или због нарушенија закона и уредба земаљски“ (*Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903*, Београд 1988, 72).

ке Устава „право апелирања на Порту“, те да турска влада није прва инстанца у спору кнеза и Савета.⁴⁹ Даље, мисија Муса-ефендије у лето 1840. године која је требало да испита „злочинство Вучића и његових приврженика“ је противна Уставу и задире у самосталност унутрашње управе у Србији. Што се тиче суђења, пошто дела политичке кривике нису уређена законом, нити су кривци могли бити изведени пред редовне судове, потпуно је легитимна кнежева одлука о „делегирању изванредног суда“. Као пример наведена је Угарска, али и остале европске земље, где се пре формирања ванредног суда обично оснивала комисија.⁵⁰ Порта, као сизерен, и Русија, као гарант аутономије Србије, нису имале право да се мешају у унутрашњу самосталност Србије и одлука кнеза Михаила о оснивању суда је легитимна.⁵¹ Оспорено је писање дописника *Сербских народних новина* бр. 67 и 81 из 1840. године по којем вучићевци не треба да изађу пред суд „јербо је чрезвичайни, јербо га је књаз наименовао, јербо га је наименовао из они мужева које је он хтео, јербо је тај суд хтео њи судити како он зна, јер иј је хтео уватити или убити“.⁵² Аутори сматрају да се може чинити умесна примедба да су за чланове изванредног суда постављени бивши тужиоци Вучића, али то није толико важно пошто је „тужитељ сама држава тј. круна“ и да је при томе, у младој држави каква је Кнежевина у којој не постоји звање државног тужиоца, сасвим природно да као тужилац против преступника иступи цела држава „тј. њени Repraesentanti – Скупштина“.⁵³

На ово је одговорено да су Вучић и Петронијевић оставке поднели не својевољно већ под притиском побуњеног народа из ваљевског и смедеревског краја, спремних да се физички обрачунају са уставобранитељима. Што се тиче седамнаесте тачке Устава, у *Фактичком придатку* пише да су саветници ту одредбу разумели „да им баш нико у Србији ништа на свету не може. [...] Видевши неки од совјетника тај пункт у Уставу, а не хтевши или не умевши толковати га другоачије, него како је њима по ћејфу било, стану на све стране јурити, мутити, и себи свашта дозвољавајући, различна иступљена самовољства чинити, у чему Намесничество због Јефремова на страну теглења [...] не могаше

49 *Критически испословано осветлење*, 29.

50 *Исто*, 31; „Издаја јест по природи својој не само криминално, но и политично и у обојем смотренију највеће злочинство. [...] И зато су сва законодавства злочинство ово од прочи криминални преступленија разлучивши, особеним највишим судовима вручила, таковим судовима који не само судејску, но и политичну власт у држави сочињавају; код стари Римљана таково злочинство нису квестори, но Сенат пресуђивао; у Француској издајицу суди Суд пера, у Мађарској краљевска Табла, а не обични криминални судови“ (*Критически испословано осветлење*, 32–33).

51 *Исто*, 33–34.

52 *Исто*, 35.

53 *Исто*, 38.

препоне им ставити⁵⁴.⁵⁴ Уместо правних аргумената – лично сведочанство. Док је у *Критически испослованом осветлењу* заступљена правна аргументација (често се апострофира појам природног права) уз прегршт правних термина и примера из прошлости, дотле се у *Фактичком придатку* поред преписа изворних докумената наводе сећања учесника догађаја: Петронијевића и Зубана. У првом случају истиче се сувереност кнежевске власти и намерно прелази преко чињенице да је Србија у вазалном положају, док се у другом случају недвосмислено истиче османски суверенитет а самим тим и право Порте да се меша у унутрашњу политику Кнежевине Србије.⁵⁵

Последње питање око којег се полемисало у наведеним публикацијама је ко је изазивач буне: уставобранитељи или сам кнез Михаило. Аутори *Критически испослованог осветлења*, позивајући се на дописе у *Сербским народним новинама* о догађајима у Србији од априла до августа 1840. године, одбацујеу наводе да је кнез Михаило покретач буне у народу.⁵⁶ Право и политичка слобода грађана је да протестују и нормално је да се то дешава, па зар Вучић није само пре годину дана говорио: „Ја ћу и књаза Михаила протерати као и отца му, ако неће по Уставу и књаз мора слушати народ и радити оно што народ хоће.“⁵⁷ Уставобранитељи се понашају властољубиво, попут олигарха, не поштују владара и према томе њихови предводници Вучић и Петронијевић су „државни злочинци“.⁵⁸ У *Фактичком придатку*, међутим, описани су поступци кнеза Михаила који, наводно, доказују улогу у покретању буне. Прво, кнез је чим је преузео власт аболирао политичке затворенике, затим истим се окружио „задржавајући за телохранитеље, а друге частећи и благоволеније своје изјављујући им“, а потом од 27. априла до 1. маја 1840. године настао је покрет у народу у Колубари и Смедеревском округу за шта су одговорни кнежев ађутант и кнежев рођак Петар Вулићевић, начелник Смедеревског округа. Кнежеви саветници су захтевали од министра унутрашњих дела да спречи те покрете у народу. Међутим, када су се уверили да се против њих говори у београдској чаршији „и плашећи се да им ко по наговору књаза и на сокаку

54 *Фактически придатак*, 34.

55 „Да није Порта хтела себи неко право над Србијом задржати, она нити би у 66. пункту Устава казала да Књазу повелителство над Србијом даје под некима и којима условијама, нити би у истоме пункту своје везиру наложила да с Књазом сојузи силе своје к точноме и строгоме извршавању тога Устава, него би га била безусловно предала Књазу па шта му драго с њиме. Али кад је себи то право над Србијом задржала, онда по обстојатељствима може бити баш она (курзив у оригиналу – Р. П.), а нико други надлежни (competent) први и последњи судија. То опстојатељство садржава се у најновијима прикљученијама Србије“ (*Фактически придатак*, 55).

56 Реч је о следећим бројевима *Сербских народних новина*: 35, 37 и 43 за 1840. годину.

57 *Критически испословано осветлење*, 42.

58 *Исто*, 46.

што не учини“, решили су се да пребегну под заштиту турског паше.⁵⁹ Надали су се да ће кнез после тога „послати им увереније какво о безбедности“, али то није учино. Ако кнез није покретач буне, питају се Петронијевић и Зубан, зашто су у мају у Топчидер њему долазили бројни представници народа из Ваљевског, Смедеревског и, под вођством Јована Обреновића, Рудничког округа, Чачанског округа. Зашто су прогоњени чланови Шабачког суда и поједини чиновници у другим варошима Србије.⁶⁰ „Није ли све ово незаконит поступак који мора у сумњу бацити свакога родољубца коме мир и напредак отаџбине на срцу лежи?“, запитали су се Петронијевић и Зубан.

Унутрашња политичка криза у Србији кулминирала је у септембру 1842. године када су уставобранитељи у Вучићевој буни, уз подршку Порте и Аустрије, протерали с власти кнеза Михаила и на престо довели Александра Карађорђевића. Тај догађај још више је распламсао књижевну полемику између присталица уставобранитеља и присталица династије Обреновић која је трајала неколико година и која се поново јавила после повратка Обреновића на престо 1858. године. Политички ангажована књижевна дела из пете деценије XIX века, ма колико да су субјективна, па самим тим подложна критици, значајна су, ако ни по чему другом а оно што у данашње време преносе оновремену политичку острашћеност, која се на махове јавља у историји српског народа. Као историјски извор та књижевна дела попуњавају немушту празнину званичних докумената и колоритно одсликавају страсти које су владале у прошлости.

59 *Фактички придатак*, 14.

60 *Исто*, 13–16.

Radomir J. Popović, PhD
The Institute of History
Belgrade

A POLITICAL AND LITERARY DISPUTE BETWEEN PREČANI¹ AND THE DEFENDERS OF THE CONSTITUTION FROM 1841 AND 1842

SUMMARY

A significant part of the overall Serbian literary production in the 1850s belongs to the politically engaged literature. An anonymous book called “A critical overview of the Serbian politics from the point of view of a public law” was published in Pest in 1841. According to the news and reports from *Serbske narodne novine* published and edited in Pest by Teodor Pavlović, the aforementioned book criticized the defenders of the constitution and their politics against the government and the dynasty. Based on the data Aleksa Simić gave in his autobiography submitted to the Serbian Learned Society in 1872, the book was written by Pavle Ars. Popović (1812–1849) and probably Jovan Stanković, the secretary of Prince Miloš Obrenović. The response came after a year: “A factual addition to the critical overview of the Serbian politics from the point of view of a public law”, written by Avram Petronijević and Lazo Zuban, according to Aleksa Simić. In this book, the allegations against the defenders of the constitution were refuted and copies of numerous documents from the Cabinet of the Prince were enclosed in order to support the claim. In the books, there are discussions, from different points of view, on: the right of inheriting the title of prince, the clauses of the Constitution of 1838 and political events in Serbia as well as the conflict between the Prince Miloš Obrenović and the defenders of the constitution, from the summer of 1839 to the summer of 1840.

1 Serbs who lived across the Danube, Sava and Drina rivers, beyond the western and northern borders of the 19th-century Serbia, that is in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Vojvodina.